

Tomasz Pudłocki

**Spojrzenie z boku – Kościół
bizantyńsko-ukraiński w świetle kroniki klasztoru
oo. Franciszkanów-Reformatów (ofm)
w Przemyślu w latach 1988–1991**

Tomasz Pudłocki

**Looking from afar – The Ukrainian Greek Catholic Church in the light of
the chronicles of the Franciscans (ofm) monastery in Przemyśl, 1988–1991**

The Carmelite Church of St. Theresa in Przemyśl is a late-Renaissance church in the city of Przemyśl. It was crucial for both Polish and Ukrainian local inhabitants because till 1784 was the possession of Roman catholic order, and between 1784 and 1946 was used as a Greek-Catholic cathedral. Then, when officialy the Ukrainian Greek Catholic Church was delegalized in communist Poland the Carmelite monks were granted to come back to their former property. After decades, when in 1980 s. there was possibility of the renewal of the activity of the Ukrainian Greek Catholic Church it was a huge problem where to locate their cathedral. The article deals with the phenomenon of the reconstruction of the Ukrainian being in public sphere in Przemyśl which was very turbulant and complexed at the turn of 1980s. and 1990s. Even the visit of the Pope John Paul II didn't calm the situation down. The extracts from the Franciscans' chronicle from the monastery of St. Anthony, on the Ukrainian renewal both in Poland and Soviet Ukraine, show that the topic was interesting even for those who were not enageded in the conflict between local Poles and the Ukrainians. What is more, the article shows that the conflict was not simply between the Poles and the Ukrainians, but was much more complicated. Chosen parts of the chronicles are given to print.

Keywords: St. Theresa Church in Przemyśl, Franciscans, Carmelite monks, The Fall of the Communism, The Ukrainian Greek Catholic Church

Томаш Подлоцький

**Українська Греко-Католицька Церква в світлі літопису францисканців
(OFM) монастиря в Перемишлі, 1988-1991**

Церква Святої Терези монастиря кармелітів в Перемишлі є пам'яткою пізнього ренесансу. Вона мала важливе значення як для поляків, так і для українців тому, що до 1784 року споруда використовувалася римо-католиками, а в 1784–1946 рр. належала греко-католицькій єпархії. Потім, коли офіційно

Українська греко-католицька церква була заборонена в комуністичній Польщі, ченці-кармеліти повернулися до своєї колишньої власності. У 1980-х роках Українська греко-католицька церква відновлює свою діяльність, виникає величезна проблема, де служити богослужіння. У статті розглядається феномен реконструкції українського буття в суспільній сфері в Перемишлі, який був дуже бурхливим і утворив комплекс на рубежі 1980–90-х років. Навіть візит Папи Івана Павла II не заспокоїв ситуацію. Виписки з хроніки францисканців із монастиря Святого Антонія, на українському оновленні як в Польщі і Радянській Україні, показують, що ця тема цікавила навіть тих, хто був незаангажований в конфлікті між місцевими поляками і українцями. Більше того, стаття показує, що конфлікт був набагато складнішим, ніж просто конфлікт між поляками і українцями. Обрані частини літопису наведено для друку.

Ключові слова: костел Святої Терези в Перемишлі, францисканці, ченці-кармеліти, падіння комунізму, Українська Греко-католицька церква.

Warunki odrodzenia Kościoła bizantyńsko-ukraińskiego (greckokatolickiego) na przełomie lat 80. i 90. XX w. zarówno w Polsce, jak i na obszarach Ukraińskiej Sowieckiej Republiki wchodzącej w skład Związku Radzieckiego (dziś niepodległego państwa Ukraina), to temat, który wciąż wymaga szczegółowych badań. Podejście władz komunistycznych w Polsce i w ZSRR do wyznawców tego Kościoła było bowiem przez cały okres po II wojnie światowej diametralnie różne – oficjalnie zdelegalizowany na obszarach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej działał jednak półlegalnie, ciesząc się w niektórych miejscowościach pomocą i wsparciem miejscowych przedstawicieli Kościoła rzymskokatolickiego. Taka sytuacja była nie do pomyślenia w ZSRR, choćby ze względu na surowe represje, które spotkały oba obrządkie katolickie w tym kraju, a także forsowną ateizacją życia publicznego¹.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie odrodzenia Kościoła bizantyńsko-ukraińskiego w kluczowych latach 1988–1991 w świetle kroniki klasztoru Zakonu Braci Mniejszych (ofm) w Przemyślu. Ordo Fratrum Minorum (tj. Zakon Braci Mniejszych), franciszkanie, zwyczajowo wciąż są zwani w niektórych częściach Polski reformatami, pomimo iż Definitorium Generalne na sesji 17 II 1950 r. zakazało obu polskim Prowincjom franciszkańskim używania tradycyjnego nazewnictwa: reformaci i bernardyni. W Przemyślu nazwa się utrzymała ze względu na wielowiekową obecność franciszkanów konwentalnych, których obecność w mieście jest o wiele dłuższa niż reformatów, a i ich świątynia pw. św. Marii Magdaleny, w prze-

ciwieństwie do reformackiego kościoła św. Antoniego, ma o wiele większą wartość artystyczną².

Warto pamiętać, że obie gałęzie zakonu franciszkanów przed wojną miały swoje liczne klasztory na terenie II Rzeczypospolitej, który od 1945 r. wszedł w skład Związku Radzieckiego. Wciąż na przełomie lat 80. i 90. żyło wielu zakonników, pamiętających te czasy – w przemyskiej wspólnocie taką osobą był o. Zbigniew Sulek – ówczesny były gwardian klasztoru i pierwszy proboszcz parafii św. Antoniego, który lata formacji spędził przed wojną we Lwowie³. Nie ma się zatem co dziwić, że zakonników interesowały sprawy dotyczące byłych Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej, które w 1991 r. weszły w skład państwa ukraińskiego – wielu z nich z tych terenów się wywodziło, czy znało je z opowiadań.

Również i zainteresowanie odradzaniem się struktur Kościoła bizantyńsko-ukraińskiego na obszarach obu państw wydaje się naturalne. Z dała od centrów decyzyjnych przemyscy zakonnicy, dzięki mediom (głównie telewizji, prasie i radiu) mogli być świadkami niemożliwego – upadku komunizmu i zmiany roli Kościoła. A ze względu na pracę w Przemysłu – od wieków miasta na pograniczu polsko-ruskim (ukraińskim), w którym ślady obecności różnych wyznań i religii trudne były do wymazania przez władze komunistyczne – mogli bezpośrednio obserwować powrót kapłanów i wiernych Kościoła unickiego do przestrzeni miejskiej. Niestety, był to również czas, kiedy po dziesięcioleciach milczenia i braku prowadzenia badań w obu krajach nad trudnymi relacjami polsko-ukraińskimi w XX w. społeczność polska reagowała bardzo emocjonalnie na te procesy. Podobnie zresztą społeczność ukraińska po drugiej stronie niekiedy także bardzo wrogo odnosiła się do reaktywowania struktur Kościoła łacińskiego. Co więcej, oba Kościoły w tym czasie – podobnie jak w I połowie XX w. – utożsamiano jednoznacznie: łaciński z polsnością, a unicki z ukraińskością i próbami bądź polonizacji, bądź ukrainizacji terenów po obu stronach granicy, która sztucznie została narzucona w 1945 r. Do tego doszły jeszcze procesy polityczne, zrzucenie jarzma komunizmu, demokratyzacja Polski i powstanie niepodległej Ukrainy, co próbowały wykorzystać różne grupy interesu – nie zawsze zgodnie z interesem samych państw, czy dobrem ich obywateli.

Symbolem tych trudnych lat transformacji były słynny przemyski spór o Karmel – świątynię rzymskokatolicką pw. św. Teresy oo. Karmelitów Bosych,

która z nadania cesarskiego w latach 1783–1946 pełniła funkcję katedry greckokatolickiej. Karmelici, którzy byli właścicielami zabudowań kościelnych i klasztornych w okresie staropolskim, wrócili do nich po delegalizacji Kościoła greckokatolickiego w Polsce⁴. W momencie kiedy nastąpiło jednak odrodzenie tego Kościoła na przełomie lat 80. i 90. XX w. pojawiło się pytanie, gdzie ma urzędować nowy biskup. Konflikt nie dotyczył bynajmniej jedynie tego, ale miał dużo szersze podłoże. Było to wydarzenie, które zbiegło się nie tylko z wizytą papieża Jana Pawła II w Przemyślu, ale i pokazało, że pokojowe współżycie dwóch narodów, wyznających tą samą religię, choć w dwóch Kościołach katolickich, po latach przymusowego milczenia wcale nie będzie takie proste⁵.

Przemyscy franciszkanie (reformaci) w żaden sposób nie byli zaangażowani w spór o Karmel czy odrodzenie struktur Kościoła bizantyńsko-ukraińskiego w Przemyślu, stąd tytuł artykułu – spojrzenie z boku. Warto jednak pamiętać, że osobliwością kościoła klasztornego była przez dziesięciolecia znajdująca się w nim duża relikwia św. Jozafata Kuncewicza: jego paliusz arcybiskupi, zwany omoforem. Paliusz umieszczony był w oryginalnym relikwiarzu z listem arcybiskupa Cypriana Żochowskiego z Połocka z roku z 1677, uwierzytelniającego autentyczność relikwii. Klasztor przemyski był w XVII w. ośrodkiem pracy na rzecz unii, która dokonała się w diecezji przemyskiej w 1691 r.⁶ Omofor został uroczystie przekazany ks. abp. Janowi Martyniakowi 7 IX 1997 r. – stroną przekazującą byli wojewódzki konserwator zabytków Marek Gosztyła i gwardian klasztoru przemyskiego o. Robert Prokopiuk⁷.

Notatki w Kronice prowadzone przez ojca Witalisa Szczerbę, to raczej odpryski z tego, co mówiono i pisano o Kościele bizantyńsko-ukraińskim w okresie 1988–1991. Na potrzeby publikacji wybrano fragmenty chronologicznie zaczynające się od lokalnych obchodów 1000-lecia chrztu Rusi-Ukrainy, a zamykające się powstaniem niepodległej Ukrainy. Odnośników dotyczących sytuacji w Europie Wschodniej, zwłaszcza sytuacji rzymskich katolików w *Kronice* jest dużo więcej. Notatki potwierdzają jednak, że Kościołem tym interesowali się nie tylko jego wyznawcy, czy osoby bezpośrednio związane w spór o przynależność kościoła św. Teresy w Przemyślu, ale i osoby zupełnie postronne. Fragmenty dotyczące unitów to zaledwie niewielki procent kroniki. Jej autor prowadził bowiem zapisy niezwykle skrupulatnie. Obejmują one nie tylko fragmenty życia codziennego przemyskiej wspólnoty franciszkańskiej,

parafii św. Antoniego, Przemyśla, ale sporo w nich miejsca poświęconego ówczesnej sytuacji politycznej w Polsce i na świecie. Tak szczegółowe uwzględnienie wielu aspektów w skali mikro i makro zdradza ambicje autora i jego zainteresowanie historią i politologią. Stawia równocześnie o. Witalisa Szczerbę pośród najwybitniejszych kronikarzy franciszkanów-reformatów, zamieszkujących przemyski klasztor⁸.

O. Witalis Stefan Idzi Szczerba urodził się 17 VIII 1929 r. w Wesołowie koło Zakliczyna (w diecezji tarnowskiej), jako syn Franciszka i Stefanii z Wachów, miejscowych rolników. Pochodził z rodziny wielodzietnej, miał bowiem sześcioro rodzeństwa. W latach 1936–1942 uczęszczał do siedmioletniej szkoły podstawowej w Zakliczynie. Jak zanotował: «Aby uniknąć wywózki na przymusowe roboty do Niemiec próbowałem uczęszczać do Szkoły Rolniczej, którą po roku zniesiono, do Zakładu Szewskiego dla wojska, który rozwiązano i do pracy przymusowej «przy okopach», na linii Tropie – Czchów – Tymowa, przez około 6 miesięcy». Do gimnazjum uczęszczał w latach 1945–1947 w Zakliczynie, przerabiając program przyspieszony. 5 VIII 1947 r. został przyjęty do franciszkanów i skierowany do nowicjatu w Pilicy. Tam 17 VIII 1947 r. odbyły się obłóczyny, podczas których przyjął imię zakonne Witalis. Nowicjat odbywał początkowo w Pilicy, a potem w Kętach, gdzie przyjął Sakrament Bierzmowania z rąk kardynała Stefana Adama Sapięhy w maju 1948 r. W latach 1948–1950 ukończył Prywatne Liceum Humanistyczne w klasztorze franciszkańskim w Wieliczce. Studia filozoficzno-teologiczne w latach 1950–1955 podjął w Instytucie Filozoficzno-Teologiczny Księży Misjonarzy św. Wincentego a Paulo w Krakowie. 3 IV 1954 r. został wyświęcony na kapłana przez ks. bpa Franciszka Jopa, wikariusza kapituły archidiecezji krakowskiej.

Po ukończeniu studiów 12 V 1955 r. rozpoczął pracę w klasztorze w Jarosławiu. W przeciągu kolejnych 30 lat aż 12-krotnie przełożeni przenosili go do różnych wspólnot zakonnych. W poszczególnych klasztorach spełniał różne funkcje, m.in. jako katecheta, rekolekjonista czy spowiednik. W Pilicy był gwardianem klasztoru i proboszczem parafii (6 IX 1962 – 6 X 1966), w Bieczu – gwardianem (6 X 1966 – 20 VII 1969), w Bronowicach – gwardianem i proboszczem (20 VII 1969 – 22 VII 1972); te dwie funkcje pełnił również we wspólnocie jarosławskiej w okresie między 14 VII 1978 a 10 VII 1981. Po trzyletnim pobycie w Warszawie z dn. 14 VII 1984 r. został przeniesiony do klasztoru w Przemyślu. Tam był długoletnim wikarym klasztoru i parafii, a także kronikarzem. Z placówką przemyską był najdłużej związany, przede

wszystkim jako spowiednik⁹. Ze względu na drastyczne pogorszenie zdrowia, oficjalnie z dn. 29 VI 2002 r. został przeniesiony do klasztoru w Krakowie-Bronowicach Wielkich, gdzie panowały lepsze warunki do opieki nad nim. Zmarł 3 IV 2010 r. w szpitalu w Krakowie. W jego pogrzebie 8 kwietnia udział wzięli z przemyskiej wspólnoty o. Damian Bieńkowski – proboszcz parafii i o. Jacek Biegajło – gwardian klasztoru¹⁰.

Kronika klasztoru oo. Franciszkanów-Reformatów w Przemyślu cz. II, spisywana od 24 II 1972 r., będąca w posiadaniu przemyskiego klasztoru, nie była dotąd przedmiotem badań historycznych. Została udostępniona autorowi przez o. Tadeusza Pawłowicza – gwardiana klasztoru i proboszcza parafii św. Antoniego w Przemyślu, na potrzeby tej publikacji. Kronika jest bardzo cennym źródłem do dziejów najnowszych, przynosi bowiem – jak już zaznaczyłem – sporo interesujących materiałów nie tylko z dziejów przemyskiej wspólnoty zakonnej. Najcenniejsze są fragmenty kiedy za jej prowadzenie odpowiedzialny był o. Szczerba (w latach 1984–2002) – ze względu na szerokie horyzonty jego zainteresowań i próbę w miarę dokładnego ujęcia otaczającej go rzeczywistości. Zresztą był on doceniany za swoją pracę przy kolejnych wizytacjach klasztoru, czego wyrazem są odrębne zapiski poszczególnych wizytatorów prowincjonalnych, zaznaczających, że Kronika prowadzona była wzorcowo. Zarówno przytoczone, wybrane jej fragmenty, jak i pozostałe części pisane są sine ira et studio – oddają głównie fakty, choć niekiedy o. Szczerba pozwalał sobie na krótki komentarz wobec nich. Często przytaczał on za to w Kronice fragmenty poszczególnych dokumentów (dekretów władz kościelnych, ulotek, czy różnych pism); liczne dane statystyczne podawał z kolei najprawdopodobniej albo opierając się na ówczesnych mediach albo na dostępnych encyklopediach i słownikach. Niestety, dane te, jak i cytaty są trudne do zweryfikowania, gdyż o. Szczerba nie podawał źródeł, z którego korzystał przy ich przytaczaniu. Daty zapisu wydarzeń nie zawsze są zgodne z rzeczywistością – kronikarz zapisywał je bowiem najczęściej z niewielkim opóźnieniem.

21 X 1988 r. – Jubileusz 1000-lecia Chrztu Rusi-Ukrainy w Przemyślu (21–23 X 1988). W piątek o godz. 16-tej Inauguracja Sesji naukowej na Mszy św. w kościele N.[ajświętszego] Serca Jezusowego w Przemyślu. Przewodniczył i kazanie wygłosił w koncelebrze Ks. Bp E. Białogłowski¹¹. Otwarcie

symposium i referaty o godz. 17-tej w Sali Towarzystwa Dramatycznego «Fredreum»¹². Zakończenie Mszą św. w obrządku greko-kat.[olickim] w Katedrze w niedzielę, o godz. 12:30. Brał udział, za zaproszeniami, O. Witalis Szczerba.

[...]

19 VII 1989 r. – Pierwszy biskup grekokatolicki w Polsce. Ojciec św. Jan Paweł II podniósł do godności biskupiej ks. mitrata Jana Martyniaka¹³, wikariusza generalnego dla wiernych obrządku grekokatolickiego, jako biskupa pomocniczego Prymasa Polski¹⁴.

[...]

28 IX 1989 r. – Konsekracja mitrata Jana Martyniaka obrządku grekokatolickiego na biskupa pomocniczego Prymasa Polski dla Ukraińców, 16 IX 1989 r. na Jasnej Górze. Konsekracji dokonał Kardynał Mirosław Lubaczewski¹⁵ z Kard.[ynałem] J.[ózefem] Glempem i Kard.[ynałem] Henrykiem Gulbinowiczem.

Wspólnota grekokatolicka w Polsce liczy obecnie ok. 400 tysięcy wiernych, z których ponad 90% jest narodowości ukraińskiej. W 83 parafiach pracuje 54 kapłanów. Zakon męski – bazylianie – z siedzibą w Warszawie liczy 16 [osób], Służebniczek NP [jest] 85, bazylianiek – 45, józefitek – 30. Od 1946 r. nie było w Polsce biskupa tego obrządku, ostatnim był bp przemyski Jozafat Kocyłowski, deportowany i zmarł na Syberii¹⁶.

W 1947 r. dokonano przymusowych przesiedleń Ukraińców z terenów południowo-wschodnich na Ziemię Zachodnie. Akcja «Wisła» była częścią planu walki z oddziałami ukraińskich nacjonalistów, ale ucierpiało wiele ludności cywilnej. Dzisiaj ośrodki tego obrządku oprócz diecezji przemyskiej na za terenie diec.[ezji] wrocławskiej i w diecezjach północnych i zachodnich.

Grekokatolicy ukraińscy są chrześcijanami obrządku bizantyńsko-ukraińskiego, uznającymi od Unii Brzeskiej z 1596 r. zwierzchnictwo papieża. Przyjmują dogmatykę katolicką, mają autonomiczną organizację diecezjalną, odrębną liturgię odprawiana w starosłowiańskim i rodzinnym języku, tradycyjne ceremonie i prawa cerkiewne, dawny juliański, a nie gregoriański kalendarz świąt.

Ukraińska Cerkiew Katolicka ma swoich wyznawców: w USA – 600 000, w Kanadzie 250 000, w Brazylii – 133 000, w Argentynie – 110 000, Australii – 30 000, RFN – 32 000; Jugosławia – 42 000, An-

glia – 25 000, Francja – 17 000, Słowacja – 315 000, Węgry – 200 000, Ukraina – miliony wiernych, kilkunastu biskupów, kilkaset księży i zakonnic pracujących nieoficjalnie i bez świątyń, które w większości zostały zniszczone, przeznaczone na cele pozareligijne lub przekazane Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

Synod Biskupów Ukraińskich w Rzymie (24 IX – 8 X 1989 r.). Uczestniczy 18 biskupów z Kanady, USA, Francji, Szwajcarii, krajów Beneluxu, Wielkiej Brytanii, RFN, Argentyny, Australii i Polski.

We Lwowie 17 IX br. około ćwierć miliona mieszkańców uczestniczyło w manifestacji na rzecz przywrócenia praw ukraińskiemu Kościołowi Katolickiemu. Manifestację poprzedziła Msza św. koncelebrowana przez 15 księży. Kościół unicki liczy obecnie ok.[oło] 5 milionów wiernych.

[...]

19 I 1990 r. – Jordan – Święto Objawienia Pańskiego w Przemyślu. Wspólnota Ukraińskiego Kościoła Katolickiego gościła Ks. Bpa Jana Martyniaka, wik.[ariusza] gen.[eralnego] i bpa pomocniczego prymasa Polski dla wiernych obrządku grecko-katolickiego, i Ks. Bpa Stefana Moskwę¹⁷, którzy koncelebrowali Mszę św. w kościele Serca Jezusowego z procesją na błonia nad Sanem.

[...]

3 II 1990 r. – Kościół katolicki na Ukrainie (16 I 1990 r.). Czynnych jest obecnie około 600 parafii greckokatolickich. 700 dalszych stara się o rejestrację u władz radzieckich jako katolickie. Około 350 kapłanów należących wcześniej do rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, przeszło do Ukraińskiego Kościoła Katolickiego. W Stanisławowie nie ma obecnie czynnych cerkwi prawosławnych. Cerkwie prawosławne, które nie powróciły w ręce katolików, włącznie z katedrą stanisławowską i św. Jura we Lwowie są zamknięte¹⁸.

[...]

19 IX 1990 r. – Kardynał Mirosław Lubacziwski, zwierzchnik Kościoła Katolickiego na Ukrainie, zapowiedział swój rychły powrót z wygnania. Taka decyzja stała się możliwa dzięki zgodzie Rady Miejskiej Lwowa na przekazanie katolikom Katedry św. Jerzego w centrum miasta.

[...]

20 I 1991 r. – Święto Jordanu w Przemyślu z udziałem biskupów obu obrządków: Ks. Bpa Iwana Martyniaka, bizantyńsko-ukraińskiego w Przemyślu i Ks. Bpa Stefana Moskwy, rzymsko-katolickiego w Przemyślu (19 I 1991 r.).

Po Mszy św. z kościoła N[ajświętszego] S[erca] P[ana] J[ezusa] procesja do Sanu i poświęcenie wody.

[...]

12 II 1991 r. – Synod Ukraiński w Rzymie (3–10 II 1991 r.). Biskupi ukraińscy obrządku bizantyńskiego omawiali plany Kongresu Eucharystycznego we Lwowie i obchodów 400-lecia Unii Brzeskiej w 1996 r. Kard.[ynał] Myrosław Lubacziwski podał, że 30 III 1991 roku chce wrócić na Ukrainę i 31 III w Niedzielę Palmową odprawi pierwsze nabożeństwo na Ukrainie, jako arcybiskup większy Lwowa.

[...]

9 IV 1991 r. – Na Ukrainę powrócił Kardynał Mirosław Lubacziwski, przywódca Kościoła grecko-katolickiego, od wielu lat żyjący na wygnaniu w Rzymie (40 lat). Stalin przymusowo wcielił unitów do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

[...]

Wobec sprzeciwu władz admin.[istracyjnych] Lwowa, mający się odbyć 6 VI br. ingres rzymskokatolickiego metropolity Abpa Mariana Jaworskiego¹⁹, do Katedry Lwowskiej został odwołany. Tydzień wcześniej władze administr.[acyjne] Lwowa udaremniły udział delegacji polskiej w ingresie do Katedry św. Jura we Lwowie Kard. Mirosława Lubacziwskiego, który powrócił na Ukrainę po ponad 50-letniej emigracji.

[...]

18 IV 1991 r. Poparcie dla Biskupa Katolickiego obrz.[adku] bizantyńsko-ukraińskiego w Przemyślu. W związku z protestami grup wiernych, które wywołała decyzja władz Kościoła Katolickiego o czasowym udostępnieniu karmelickiego kościoła św. Teresy w Przemyślu [dla wiernych] katolickiego obrządku bizantyńsko-ukraińskiego, częstochowskie «Odrodzenie» skierowała na ręce bpa Jana Martyniaka list następującej treści: «W dniu 17 marca 1991 r. na spotkaniu częstochowskiej grupy Ruchu Kultury Chrześcijańskiej «Odrodzenie», poruszaliśmy bolesny temat niewłaściwego ustosunkowania się niektórych katolików do propozycji przekazania na pewien czas (5 lat) katolikom obrz.[adku] bizant.[yńsko]-ukraińskiego kościoła OO. Karmelitów w Przemyślu. Uważamy, że Kościołowi obrządku ukraińskiego, który przeszedł swoją drogę krzyżową, należy się od nas pomoc i zrozumienie. Jest to tym godniejsze uwagi, że w sprawę tę zaangażowany jest Ojciec św.[ięty] Jan Paweł II. Dlatego solidaryzujemy się z Ks.[iędзем] Prymasem, z Episkopatem

Polski i szczególnie z Ks. Biskupem. Obiecujemy modlitwę, by nasi katolicy z Przemyśla zrozumieli intencje Ojca Św.[iętego] i nie utrudniali rozwoju rozpoczętego dzieła».

Odwołany został ingres do Katedry we Lwowie metropolity lwowskiego Abpa Mariana Jaworskiego. Przeciwno niemu wystąpiły władze Lwowa, twierdząc, że nominacja nie była konsultowana z Ukrainą, a tylko z Moskwą, oraz protestując przeciwko faktowi, że arcybiskup jest obcokrajowcem. Kilka dni wcześniej nie wpuszczono do Lwowa delegacji polskich parlamentarzystów, którzy zamierzali wziąć udział w uroczystości powrotu na Ukrainę unickiego metropolity Lwowa Kard.[yńska] Mirosława Lubaczińskiego.

W Niedzielę Zmartwychwstania Pańskiego po raz pierwszy od 45 lat Kardynał jako zwierzchnik ukraińskiego Kościoła katolickiego przewodniczył uroczystej liturgii w Katedrze św. Jura we Lwowie; 76-letni, powrócił z Rzymu do swej stolicy biskupiej, wyniesiony do godności kardynalskiej w 1985 r. przez Jana Pawła II.

[...]

31 V 1991 r. – Ukraiński Kościół Katolicki w Polsce. Na terenie diec.[ezji] przemyskiej istnieje 12 grekokatolickich punktów duszpasterskich: Przemyśl i okolice, Jarosław, Komańcza, Sanok, Bieszczady (3,5 tys.[iąca] wiernych). W Polsce jest ok. 50 tys.[ięcy]. Ks. Bp Jan Martyniak podaje, że 300 tys.[ięcy] w 86 parafiach personalnych obsługiwanych przez 55 kapłanów.

1 VI 1991 r. – «Bogu dziękujcie, ducha nie gaście». IV Pielgrzymka Ojca św. Jana Pawła II do Polski (1–9 VI 1991).

2 VI 1991 r. – Niedziela – porządek [mszy św.] normalny, kazania celebrowano na swojej Mszy św., frekwencja do południa zwiększona, od godz. 13-tej coraz mniejsza, o godz. 19-tej kilka osób; do Rzeszowa z Przemyśla wyjechała znikoma ilość wiernych, bilety pozostały.

Rzeszów, godz. 10:35 przyłot Ojca św. na lotnisko w Jasionce z Koszalina. Powitanie przez Ks. Bpa Ordynariusza i biskupów pomocniczych z Przemyśla, a także przedstawiciele władz wojewódzkich i miejskich. O godz. 11:35 Msza św. beatyfikacyjna Bł.[ogosławionego] Józefa Sebastiana Pelczara, bpa przemyskiego²⁰ na placu obok kościoła pw. N[ajświętszego] S[erca] Pana Jezusa, która zakończyła się ok.[oło] godz. 14-tej. O godz. 14:15 obiad na plebanii i konsekracja tejże świątyni i spotkanie z budowniczymi; odlot śmigłowcem do Przemyśla o godz. 16:45.

Przemyśl, godz. 17:25 przylot śmigłowcem na stadion «Polnej», powitanie i przejazd ulicami miasta: Wybrzeżem Marszałka Piłsudskiego do Rynku i do Katedry. O godz. 17:50 Ojciec św. nawiedził Bazylikę Katedralną i relikwie Bł. Józefa Pelczara, spotkał się z Serafitkami, które były założone przez Bpa Pelczara i skierował do wszystkich przemówienie. Brał udział o. Robert [Prokopiuk]²¹. O godz. 18:35 wziął udział w Liturgii Słowa Bożego z udziałem wiernych obrządku bizantyńsko-ukraińskiego w kościele Najśw.[iętszego] Serca Pana Jezusa, przekazując go na zawsze na katedrę Ks. Bpa Jana Martyniaka. O godz. 19:50 pożegnanie i odlot śmigłowcem do Lubaczowa. Byli Księża Biskupi obu obrządków z ZSRR z Ks. Bpem Lubacziwskim. Ojciec św., w dowód uznania ogromnej i odważnej pracy Ks. Bpa Ignacego Tokarczuka, ordynariusza przemyskiego, odznaczył go honorowym tytułem arcybiskupa²².

5 VI 1991 r. – Gratulacje z racji odznaczenia Ks. Abpowi Ignacemu Tokarczukowi złożyli w godzinach przedpołudniowych O. Robert Prokopiuk i O. Zbigniew Sułek²³.

[...]

9 VI 1991 r. – Przemyski Karmel zamknięty – Interdykt – Karmelici opuszczą Przemyśl. W czwartek, 6 VI br. Ordynariusz diec.[ezji] przemyskiej Abp Ignacy Tokarczuk wydał polecenie przełożonemu tego klasztoru, iż świątynia ma być zamknięta, a miejscowi karmelici muszą w najbliższym czasie opuścić klasztor.

W piątek, 7 VI br. Kuria biskupia w Przemyśla ogłosiła komunikat w sprawie zamknięcia kościoła św. Teresy. «W związku z sytuacją wytworzoną wokół tego kościoła i postępowaniem grupy wiernych z tzw. Społecznego Komitetu Obrony Polskiego Kościoła OO. Karmelitów, a także samych ojców tego klasztoru – prowincjał zakonu wezwał ich 17 V do Warszawy, a następnie 6 VI odwołał ich z Przemyśla i zawiadomił o tym Ordynariusza., który z kolei odebrał im jurysdykcję na terenie diecezji przemyskiej, zgodnie z kanonem 1373 Prawa Kościelnego. Dalsza praca OO. Karmelitów w Przemyślu zależy od ich postawy».

Liczna grupa wiernych, wyrażając protest, wystosowała w tej sprawie list do Ojca św., prosząc o wstawiennictwo za nimi i karmelitami niewinnymi, wyrażając pogląd, iż taka decyzja może być potraktowana przez ludzi jako «fakt osobistej zemsty» abpa I. Tokarczuka. Zaś Społeczny Komitet Obrony

Polskiego Kościoła OO. Karmelitów wydał komunikat, że postanowił utrzymać nadal swą działalność dla przywrócenia prawa wiernym do korzystania ze świątyni.

[...]

29 IX 1991 r. – Kościół OO. Karmelitów w Przemyślu został po półrocznym zamknięciu otwarty i odprawiono już wszystkie Msze św.! Przybyli nowi Ojcowie w składzie trzech i jeden brat zakonny. Interdykt został zniesiony.

[...]

5 XII 1991 r. – Ukraina niepodległa. Około 90% głosujących w niedzielnym referendum (1 XII 1991 r.) na Ukrainie opowiedziało się za niepodległością Ukrainy. Leonid Krawczuk²⁴ otrzymał w wyborach prezydenckich 60% głosów. Polska pierwsza uznała niepodległość Ukrainy (2 XII 1991 r.), potem Kanada, Rosja i Węgry. Ukraina jest półtorakrotnie większa od Polski, zajmuje drugie miejsce w Europie, po Rosji, a przed Francją, zamieszkuje [ja] 52 miliony osób, co daje jej szóste miejsce w Europie, po Rosji, Niemczech, W.[ielkiej] Brytanii, Włoszech, Francji, a przed Hiszpanią i Polską. Ludność stanowi: 73% Ukraińcy, 22% Rosjanie, 0,7% Polacy, około 300 tysięcy; zajmuje 3% powierzchni byłego ZSRR, a wytwarzał 25% jego dochodu narodowego.

[...]

¹ Literatura do powojennych dziejów Kościoła unickiego zarówno w Polsce, w ZSRR i na Ukrainie, jak i w samym Przemyślu jest bardzo obszerna // Pelc P. Położenie prawne Kościoła Greckokatolickiego w Polsce po drugiej wojnie światowej. – Warszawa, 1990;

Wojewoda Z. Zarys historii Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944–1989. – Kraków, 1994;

Biłas I. Likwidacja greckokatolickiej diecezji przemyskiej oraz tragiczne losy jej ordynariusza bpa Jozafata Kocyłowskiego w kontekście polityki wyznaniowej ZSRR. – [w:] Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa / red. Stępień S. – Przemyśl, 1996. – T. 3. – S. 277–290;

Majkowitz T. Kościół greckokatolicki w PRL. – [w:] Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa / Red. Stępień S. – Przemyśl, 1996. – T. 1. – S. 251–256;

Martyniak J. Kościół greckokatolicki w pięćdziesięcioleciu powojennym (1945–1995) // Unia brzeska z perspektywy czterech stuleci. Materiały międzynarodowego sympozjum naukowego Unia brzeska po czterech stuleciach. 20–21. IX. 1995 / Red. Gajek J. S., Nabywaniec S. – Lublin, 1998. – S. 225–235;

- Musiał J. Stan prawny i sytuacja faktyczna świątyń unickich na terenie diecezji przemyskiej w latach 1945–1985 // *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa* / Red. Stępień S. – Przemysł, 1996. – T. 1. – S. 257–262;
- Nalęcz A. Cerkwie greckokatolickie w diecezji przemyskiej po roku 1945. – Przemysł, 1988; Iwaneczko D. Biskup Jozafat Kocyłowski (1876–1947). Życie i działalność // *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa* / Red. Stępień S. – Przemysł, 1996. – T. 3. – S. 247–260;
- Stępień S. Represje wobec Kościoła Greckokatolickiego w Europie Środkowo-Wschodniej po II wojnie światowej // *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. – Przemysł, 1996. – T. 2. – S. 195–262.
- ² Sroka A. Franciszkański kościół św. Antoniego w Przemysłu. – Przemysł, 1992;
- Katalog Zabytków Sztuki w Polsce. – Seria nowa. – T. X: Miasto Przemysł. – Cz. 1: Zespoły sakralne / Red. Sito J. Oprac. Sito J. i Krasny P. – Warszawa, 2005;
- Sito J. Pan Piotr Polejowski, snycerz lwowski i jego dzieła w kościele Franciszkanów w Przemysłu // *Sztuka Kresów Wschodnich*. – T. 5: Materiały sesji naukowej. – Kraków, wrzesień 2000. / Red. Betlej A. i Krasny P. – Kraków, 2003.
- ³ Pudłocki T. Ojciec Zbigniew Sułek – legenda przemyskich reformatów // *Nasz Przemysł*. – 2016. Nr. 3 (138). – S. 41.
- ⁴ Zapałowski A. Starania oo. Karmelitów Bosych o odzyskanie kościoła i klasztoru w Przemysłu na tle walki rządu z Kościołem katolickim w latach 1946–1959 // Kaczmarek K., Krzysztofiński M. Powiat przemyski w latach 1944–1956. – Przemysł–Rzeszów 2006. – S. 143–169;
- Kamińska-Kwak J. Powojenny Przemysł i jego mieszkańcy, 1944–1956. – Przemysł–Rzeszów, 2015.
- ⁵ Zapałowski A. Międzynarodowe uwarunkowanie polsko-ukraińskiej «bitwy» o przemyski «Karmel» (mszps udostępniony przez autora);
- Bartmiński J., Budzyński Z., Bartmiński S. Spór o przemyski Karmel. Relacje świadków historii // *Rocznik Przemyski*. – 2015. – T. 51. – Z. 2 (19) *Literatura i Język*. – S. 125–214.
- ⁶ O roli i znaczeniu przemyskich franciszkanów-reformatów w tym okresie zob.: Gocai A. Oświeceniowe refutacje libertynizmu, deizmu i masonerii na przykładzie kazań Konrada Kowalewskiego. // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Filologiczna*. – 2000. – Z. 65 *Historia literatury*. – 5. – S. 158–170;
- Problematyka moralno-obyczajowa w kazaniach oświeceniowych przemyskiego kaznodziei Konrada Kowalewskiego // *Rocznik Przemyski*. – 2012. – T. 48. – Z. 2: *Literatura i Język*. – S. 47–60;
- Dudziński J. Obraz życia w Prowincji Matki Bożej Bolesnej w Galicji w latach 1810–1824 // *Rocznik Gimnazjalny. I Liceum Ogólnokształcące im.*

- J. Słowackiego w Przemyślu. – 2006 [wyd. Przemyśl 2007]. – Nr 10 (89). – S. 488–583 (w obu publikacjach zob. szerszą literaturę).
- 7 Kronika klasztoru oo. Franciszkanów-Reformatów w Przemyślu cz. II, rkps w posiadaniu klasztoru oo. Franciszkanów (ofm) w Przemyślu. – S. 609; Kronika Koła Ministrantów im. św. Stanisława Kostki przy parafii św. Antoniego w Przemyślu. – T. 1 (rkps przechowywany w klasztorze oo. Franciszkanów w Przemyślu). – B.p.
- 8 Woźniak R. Przemyśl w latach II wojny światowej w relacji kronikarza klasztoru Franciszkanów-Reformatów. – Przemyśl, 1998.
- 9 Kronika klasztoru oo. Franciszkanów-Reformatów w Przemyślu cz. II, rkps w posiadaniu klasztoru oo. Franciszkanów (ofm) w Przemyślu. – S. 509–511.
- 10 Kronika parafialna Franciszkanów-Reformatów pod wez.[waniem] św. Antoniego w Przemyślu – (rkps przechowywany w klasztorze). – b.p.
- 11 Edward Eugeniusz Białogłowski (ur. 1947) – biskup pomocniczy przemyski w latach 1988–1992, biskup pomocniczy rzeszowski od 1992.
- 12 Towarzystwo Dramatyczne «Fredreum» – jeden z najstarszych teatrów amatorskich w Europie. Zob. szerzej: Wczoraj i dziś Towarzystwa Muzycznego w Przemyślu. 150 lat działalności 1862–2012. – Przemyśl, 2012.
- 13 Jan (Joan, Iwan) Martyniak (ur. w 1939) – od 1981 r. wikariusz generalny wiernych obrządku bizantyńsko-ukraińskiego dla Wikariatu Południowego, od 1989 r. biskup tytularny Vardimissany i biskup pomocniczy prymasa Polski, od 1991 r. biskup ordynariusz diecezji przemyskiej obrządku bizantyńsko-ukraińskiego, od 1996 arcybiskup metropolita utworzonej metropolii przemysko-warszawskiej Ukraińskiej Cerkwi Greckokatolickiej. 7. XI. 2015 r. papież Franciszek przyjął jego rezygnacji z funkcji arcybiskupa metropolity.
- 14 Ówczesnym prymasem Polski był ks. kardynał Józef Glemp.
- 15 Myrosław Iwan Lubacziwski (1914–2000) – od 1979 arcybiskup Filadelfii rytu greckokatolickiego, od 1980 r. koadiutor arcybiskupa większego Lwowa, 1984 zwierzchnik Kościoła katolickiego obrządku bizantyńsko-ukraińskiego na Ukrainie, kreowany kardynałem w 1985 r.
- 16 Informacja nieprawdziwa – bp Kocyłowski zmarł w łagrze w Czapajiwce koło Kijowa 17. XI. 1947 r.
- 17 Stefan Moskwa (1935–2004) – od 1984 r. biskup pomocniczy diecezji przemyskiej.
- 18 Po dokonanej pod nadzorem tajnej sowieckiej policji politycznej oficjalnej likwidacji Kościoła greckokatolickiego w ZSRR i aresztowaniu całego episkopatu, Archikatedra świętego Jura została przekazana w marcu 1946 r. Rosyjskiemu Kościołowi Prawosławnemu i odgrywała rolę katedry prawosławnej patriarchatu moskiewskiego. W tym czasie usunięto z wnętrza niektóre greckokatolickie i ukraińskie elementy. W sierpniu 1990 świątynia powróciła w posiadanie wcześniejszych właścicieli i reaktywowanego oficjalnie Kościoła bizantyjsko-ukraiń-

- skiego. Papież Jan Paweł II w 1991 r. ustanowił metropolitą lwowskim obrządku bizantyjsko-ukraińskiego kardynała M. Lubaczewskiego, który 31. III. 1991 r. powrócił z emigracji do Lwowa, obejmując obowiązki w archikatedrze.
- ¹⁹ Marian Jaworski (ur. 1926) – administrator apostolski polskiej części archidiecezji lwowskiej z siedzibą w Lubaczowie w latach 1991–2008, arcybiskup metropolita lwowski ob. ł. w latach 1991–2008, kardynał prezbiter od 2008. Na biskupiej emeryturze został rezydentem w archidiecezji krakowskiej.
- ²⁰ Józef Sebastian Pelczar (1842–1924) – profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, biskup pomocniczy od 1899 r., a następnie ordynariusz przemyski ob. ł. od 1900 r.
- ²¹ Robert Prokopiuk – gwardian klasztoru franciszkanów (ofm) i proboszcz parafii św. Antoniego w Przemyślu w latach 1990–1999.
- ²² Ignacy Tokarczuk (1918–2012) – biskup ordynariusz przemyski ob. ł. od 1966, od 1991 arcybiskup ad personam, od 1992 r. arcybiskup metropolia nowo powołanej archidiecezji przemyskiej ob. ł. Od 1993 r. na emeryturze.
- ²³ Zbigniew Sułek – był w latach 70. XX w. spowiednikiem biskupów przemyskich jako gwardian klasztoru i proboszcz parafii św. Antoniego w Przemyślu, był zatem bardzo dobrze znany w kurii biskupiej w przeciwieństwie do o. Prokopiuka, który wciąż był *homo novus* w Przemyślu. Zob. szerzej: Pudłocki T. – Op. cit. – Passim.
- ²⁴ Leonid Krawczuk (ur. 1934) – prezydent Ukrainy w latach 1991–1994.